

2.5 Polska kultura i nauka przełomu XIX i XX wieku

1. Polski pozytywizm

- Upadek powstania styczniowego przyniósł w polskiej kulturze koniec dominacji romantyzmu. Na przełomie lat 60. i 70. XIX w. miejsce romantycznych haseł zajęły idee pozytywizmu. Ich zwolennicy:
  - stawiali na unowocześnianie społeczeństwa poprzez postęp gospodarczy i społeczny,
  - popierali idee pracy organicznej i pracy u podstaw,
  - dążyli do upowszechnienia oświaty i przełamania barier społecznych.
- Hasła pozytywistyczne najchętniej propagowała inteligencja. Głównym ośrodkiem polskiego pozytywizmu stała się Warszawa, dlatego nurt ten często jest nazywany pozytywizmem warszawskim. Program ten został zawarty w artykule A. Świętochowskiego *My i wy*, który porównuje świat konserwatywnych romantyków i nowoczesnych pozytywistów. Młodzi popierali pracę u podstaw i szerzenie edukacji, które miały służyć przezwyciężeniu zacofania i budowy świadomości narodowej. Szybko zyskały one zwolenników we wszystkich zaborach.

TEKST ŹRÓDŁOWY

MY I WY

W swoim programowym tekście z 1871 r. *My i wy* Aleksander Świętochowski porównał dwa pokolenia Polaków, aby wskazać nową drogę społeczeństwu i twórcom literatury. Z uwagi na rosyjską cenzurę styl wypowiedzi ma charakter niedosłowny.

My jesteśmy młodzi, nieliczni, nierządzący się widokami materialnych korzyści, uwolnieni z obowiązku hołdowania pewnym stosunkom i znajomościom, wypowiadamy swoje przekonania otwarcie, nie lękamy się sądu i kontroli, pragniemy ją rozciągnąć na wszystkich, pragniemy pracy i nauki w społeczeństwie, pragniemy wywołać siły nowe, zużytkować istniejące, skierować uwagę przed, a nie poza siebie – oto nasze waży. Wy jesteście starzy, liczni, krępowani między sobą tysiącem niewidzialnych nici, skradacie się ze swoimi zasadami nieśmiało, żądacie w literaturze spokoju, nieruchomości, każecie wszystkim patrzeć w przeszłość, szanować nawet jej błędy, chcecie, ażeby was, tak jak senatorów rzymskich, była zawsze jedna tylko liczba, ażeby was nikt nie sądził, nikt o nic nie upominał – oto wasza zasługa. [...] Nie przeczymy, że każdy miał swój czas, w którym coś pożytecznego zrobił, ale czyż to nadaje mu prawo słusznego żądania od innych, ażeby cały swój czas poświęcali rozpamiętywaniu jego czynów jako ośłodę jego ostatnich chwil życia? Wdzięczność i szacunek dla poprzedników

w sferze pracy umysłowej nie jest wdzięcznością syna dla dobrego ojca. Postęp biegnie tak szybko, obowiązki jednostek tak wielkie, że ci, co wstąpili później do wielkiej pracowni ducha, zaledwie czas mają obejrzeć się na tych, co przed nimi byli.

Źródło: A. Świętochowski, *My i wy*, [w:] *Programy i dyskusje literackie okresu pozytywizmu*, oprac. J. Kulczycka-Saloni, Wrocław 1985, s. 57–58.

Aleksander Świętochowski
był publicystą, pisarzem i działaczem społecznym. Swoje pozytywistyczne ideały nie tylko opisywał, lecz także realizował w praktyce – poświęcał się m.in. rozwojowi wiejskiej edukacji.

• obraz, Polska, 1908 r.

■ „KU POKRZEPNIENIU SERC”

Na przełomie XIX i XX w. popularnością cieszyły się literatura i malarstwo historyczne nawiązujące do czasów świetności Rzeczypospolitej. Miało to umacniać tożsamość narodową Polaków i ich dumę z dziedzictwa minionych wieków. „Ku pokrzepieniu serc” pisał swoje powieści historyczne **Henryk Sienkiewicz**.

Jego *Trylogia* i *Krzyżacy* budziły żywe zainteresowanie szerokiego kręgu czytelników.

Chwalebna przeszłość Rzeczypospolitej stała się również ważnym tematem polskiego malarstwa historycznego. Jego najwybitniejszym przedstawicielem był **Jan Matejko**, autor takich dzieł, jak *Bitwa pod Grunwaldem*, *Hold pruski* czy *Unia lubelska*.

Obrazy batalistyczne tworzyli **Juliusz Kossak** i jego syn **Wojciech**, który wraz z Janem Styką i innymi malarzami namalował monumentalną *Panoramę Racławicką*. Do wydarzeń powstania styczniowego odwoływali się m.in. **Artur Grottger** i **Maksymilian Gierymski**. Z kolei **Jacek Malczewski** malował oprócz realistycznych obrazów historycznych dzieła o charakterze symbolicznym, w których przedstawiał kwestie patriotyczne.

Henryk Sienkiewicz oprócz narodowej przeszłości i tematyki współczesnej odwoływał się w twórczości do historii starożytnego Rzymu. Jego powieść *Quo vadis* z czasów pierwszych chrześcijan zdobyła światowe uznanie. W dużej mierze dzięki niej Sienkiewicz otrzymał Literacką Nagrodę Nobla w 1905 r., czym rozślawił imię Polski.

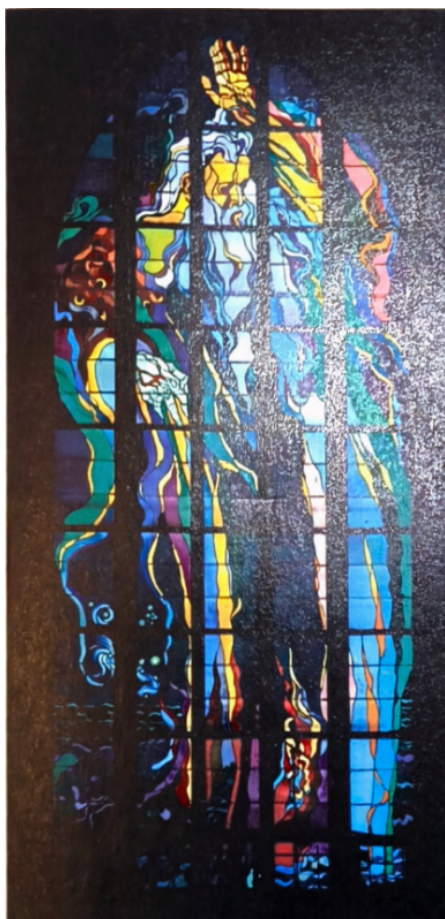
- Postać historyczna: **Bolesław Prus** (Aleksander Głowacki) – jeden z najwybitniejszych polskich pisarzy, publicystów i kronikarzy Warszawy. Brał udział w powstaniu styczniowym, podczas którego został ranny i później aresztowany. Po odbyciu kary więzienia ukończył gimnazjum, rozpoczął studia, których nie ukończył. Debiutował w 1872 r. pod pseudonimem **Bolesław Prus**. Opisywał biedę i niesprawiedliwość społeczną, a do jego najważniejszych dzieł należą powieści „Lalka” i „Faraon”.

2. Młoda Polska

- Pod koniec XIX w. zaczęto krytykować pozytywistyczne podejście do sztuki i literatury. Zwolenników zyskał nowy kierunek – **Młoda Polska**. Zakładała uznanie sztuki za wartość nadrzędną, a nie tylko narzędzie do umacniania postawy patriotycznej. Zwolennicy głosili hasło „sztuka dla sztuki”. Ważnymi motywami w sztuce, podobnie jak w romantyzmie, stały się indywidualizm, mistycyzm i historyzm.
- Wśród powieściopisarzy uznanie zyskali **Stefan Żeromski** i **Władysław Reymont**, zdobywca Nagrody Nobla w 1924 roku za powieść *Chłopi*. Wybitnym dramaturgiem był **Stanisław Wyspiański**, który zajmował się także malarstwem i grafiką oraz tworzeniem projektów witraży i mebli.

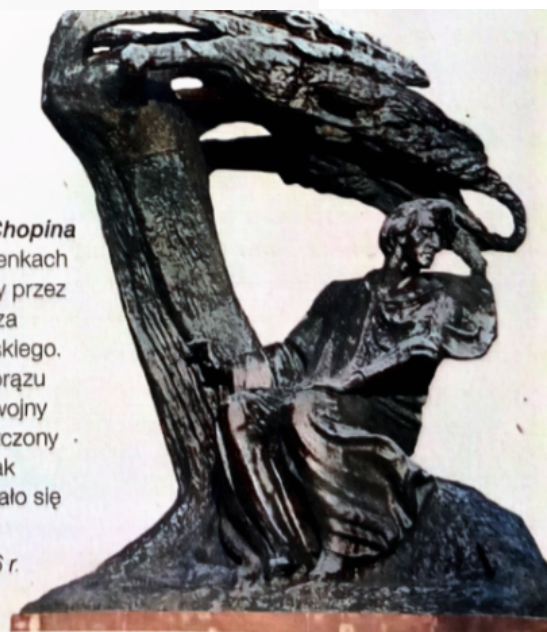
3. Malarstwo i rzeźba przełomu XIX i XX wieku.

- W drugiej połowie XIX w. uznaniem cieszyło się realistyczne malarstwo historyczne. W tym czasie rozwijały się również style zdobywające popularność w całej sztuce europejskiej: impresjonizm, symbolizm, secesja.

Bóg Ojciec – Stań się! To jeden z pięciu wielkich witraży Stanisława Wyspiańskiego, które znajdują się w kościele św. Franciszka w Krakowie. Dynamiczny obraz przedstawia Boga Ojca podczas aktu stworzenia świata.

■ witraż, Polska, 1904 r.

Pomnik Fryderyka Chopina w warszawskich Łazienkach został zaprojektowany przez secesyjnego rzeźbkarza Wacława Szymanowskiego. Monument odlano z brązu w 1926 r. Podczas II wojny światowej został zniszczony przez Niemców, jednak w latach 50. XX w. udało się go zrekonstruować.

■ rzeźba, Polska, 1926 r.

4. Polska nauka pod zaborami

- Przełom XIX i XX w. to czas rozkwitu polskiej nauki, głównie za sprawą **Marii Skłodowskiej-Curie**. Nauka rozwijała się głównie na uniwersytetach w Krakowie i Lwowie oraz w krakowskiej Akademii Umiejętności. Najważniejsze odkrycia:
  - Kazimierz Funk** – pojęcie witaminy oraz zbadanie i opis witaminy B,
  - Ignacy Łukasiewicz** – lampa naftowa.

5. Spolonizowani twórcy i uczeni

- Henryk Arctowski** – polski podróżnik, gracjiolog, geograf i geolog, pochodził z niemieckiej rodziny Arztów. Świadomie spolszczył nazwisko, wspierał polską delegację podczas konferencji paryskiej przy wyznaczaniu granic. Do jego największych dokonań należą badania obszarów polarnych, przede wszystkim Antarktydy.

6. Polscy naukowcy na świecie

- **Maria Skłodowska-Curie** – Paryż; chemiczka i fizyczka, odkryła pierwiastki rad i polon, dwukrotna laureatka nagrody Nobla.
- **Edmund Strzelecki** – podróżnik i geolog, badacz Australii, odkrywca złóż złota na tym kontynencie. Badał Wielkie Góry Wododziałowe a ich najwyższy szczyt nazwał Górą Kościuszki;
- **Ernest Malinowski** – inżynier kolejowy, zaprojektował kolej w Andach i kierował jej budową
- **Jan Czerski** – geolog, paleontolog i geograf. Za udział w powstaniu styczniowym zesłano go w głąb Rosji. Został jednym z najwybitniejszych badaczy Syberii Wschodniej.